

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ Ι. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

**Επιτόπια εθνογραφική έρευνα
στους Αρβανίτες της Αττικο-Βοιωτίας.
Ζητήματα εντοπιότητας και αυτοαναφορικότητας**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στην παρούσα μελέτη σχολιάζονται ζητήματα τα οποία αφορούν τους όρους παραγωγής της «επι μακρόν» επιτόπιας έρευνας στον τόπο ή/και την πολιτισμική ομάδα καταγωγής του/της ερευνητή/τριας. Κεντρικό της άξονα αποτελεί η ανάδειξη και η σημασία της σχέσης εντοπιότητας και αυτοαναφορικότητας κατά τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας. Όσα θα αναλυθούν αφορούν την επιτόπια λαογραφική / εθνογραφική έρευνα μακράς διάρκειας στην εθνοπολιτισμική ομάδα καταγωγής μου, στους Αρβανίτες της Αττικο-Βοιωτίας. Ο προβληματισμός που αναπτύσσεται μπορεί να συμβάλει στον εμπλουτισμό της «εμπειρίας» και των δεδομένων της επιτόπιας έρευνας όσο και να ενισχύσει τον επιστημονικό διάλογο σχετικά με τα ζητήματα διεξαγωγής της επιτόπιας έρευνας που έχει μέχρι σήμερα αναπτυχθεί.

Λέξεις-κλειδιά: λαογραφική/εθνογραφική έρευνα, εντοπιότητα, αυτοαναφορικότητα, ταυτότητα, Αρβανίτες, Αττικο-Βοιωτία

Εισαγωγή

Ο λόγος «περί μεθόδου», κεντρικός πυλώνας στον οποίο στηρίζεται η θεμελίωση και η εξέλιξη μιας επιστήμης, αποτελεί και στις ανθρωπιστικές, κοινωνικές και πολιτισμικές επιστήμες (λαογραφία, εθνολογία, ανθρωπολογία, κοινωνιο-

---

Η μελέτη αυτή ανακοινώθηκε με τίτλο «Επιτόπια εθνογραφική έρευνα στους Αρβανίτες της Αττικο-Βοιωτίας» στην Επιστημονική Ημερίδα «Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας και η επιτόπια έρευνα» την οποία οργάνωσε το ΚΕΕΛ στις 3 Ιουνίου 2006.

Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας, 31-32 (2004-2008), σ. 207-224.

λογία κ.ά.) ένα προνομιακό και συχνά διευρυνόμενο επιστημολογικό ζήτημα το οποίο συνιστά είτε αντικείμενο αυτούσιων (ολόκληρων) μονογραφιών, είτε κεφάλαιο (ή κεφάλαια) σε ποικίλες μελέτες¹. Η επεξεργασία των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιούνται για τη συγκέντρωση εθνογραφικού υλικού συνδέεται στενά, σε μια αμφίδρομη, διαδραστική (interactive) σχέση, με τα θεωρητικά ρεύματα που καθόρισαν και την έρευνα και ερμηνεία των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων ξεκινώντας από τους λεγόμενους «πρωτόγονους λαούς» και φθάνοντας ως το σύγχρονο δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό².

Τα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της επιτόπιας έρευνας δεν έπαψαν ποτέ να απασχολούν τη διεθνή επιστημονική κοινότητα με περιόδους ιδιαίτερα καρποφόρες τις δεκαετίες '60 και '70 όταν η εθνολογία και η ανθρωπολογία βρίσκονταν σε ένα σταυροδρόμι επαναπροσδιορισμού του αντικειμένου και της μεθοδολογίας τους.³

1. Η βιβλιογραφία για τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα για την λαογραφία, εθνολογία και την κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία είναι πολύ πλούσια. Ενδεικτικά παραθέτουμε ορισμένες βασικές μελέτες οι οποίες περιέχουν και πλούσια βιβλιογραφία Marcel Griaule, *Méthode de l'Ethnographie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1957, Marcel Maquet, *Guide d'étude directe des comportements culturels*, Civilisation du Sud, S.A.E.P, Παρίσι 1953, Godelier Maurice – Cresswell Robert, *Outils d'enquête et d'analyse anthropologiques*, F. Maspero 1976, Maurice Duvrger, *Oi μέθοδοι των κοινωνικών επιστημών*, τ. Α' και Β', ΕΚΚΕ, Αθήνα 1990, Anonius Robben – Jeffrey Sluka *Ethnographic fieldwork. An anthropological reader*, Blackwell, 2007, Bernard Russell, *Research methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, Altamira Press, Λονδίνο-Νέο Δελχί, 1995 (2^η εκδ.). Επίσης γενική βιβλιογραφία σχολιασμένη βλ. Pierre Bettez – Gravel & Robert B. Marks Ridinger, *Anthropological Fieldwork. An annotated bibliography*, 1988, Garland Publ., N. Υόρκη-Λονδίνο. Για την έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες στην Ελλάδα βλ. Άννα Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα 2012 (νέα έκδοση συμπληρωμένη), Θόδωρος Ιωσηφίδης – Μάνος Σπυριδάκης (επιμ.) *Ποιοτική κοινωνική έρευνα: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων*, Κριτική Αθήνα 2006. Για μια πιο εξειδικευμένη βιβλιογραφία σε επιμέρους τεχνικές και μεθόδους της επιτόπιας έρευνας βλ. John Collier & Malcolm Collier, *Visual Anthropology: Photography as a Research method.*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1986, Sanjek R., (επιμ.), *Fieldnotes. The makings of Anthropology*, Cornell University Press, Ithaca and London 1999, G. Breakwell, *Η συνέντευξη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995. Copans Jean, *Επιτόπια εθνολογική έρευνα*, (επιμέλεια-μετάφραση Μάρκου Κατερίνα), Gutenberg, Αθήνα 2004.

2. Για μια διαχρονική επισκόπηση της σχέσης θεωρίας-μεθόδου στην Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία βλ. Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 215-295.

3. Οι δεκαετίες αυτές χαρακτηρίζονται από μια πληθώρα επιστημονικών συναντήσεων οι οποίες κατέληξαν στην έκδοση άρθρων και αυτοτελών εκδόσεων βλ. ενδεικτικά Roy Ellen,

Η μεθοδολογία της εθνογραφικής έρευνας αποτελεί και πάλι, τις πρόσφατες δεκαετίες '80 και '90, ένα δυναμικό πεδίο στη σύγχρονη λαο-εθνο-ανθρωπολογική έρευνα το οποίο τροφοδοτείται συνεχώς με νέα θεωρητικά ζητήματα όπως: η σχέση παρατηρήτη-παρατηρούμενου, η εμική (emic) και ητική (etic) προσέγγιση, το διαζευκτικό σχήμα αντικειμενικότητα (objectivity) – υποκειμενικότητα (subjectivity), η «κατασκευή» της εντοπιότητας του ερευνητή (going native), η αυτοαναφορικότητα (self-reflexivity, self-consciousness) η σχέση «εαυτού» και άλλου στο ερευνητικό πεδίο, η οικειότητα ή η αποξένωση, η «ύφανση» (κατασκευή) της ταυτότητας του εθνογράφου, η πολυτοπική εθνογραφική έρευνα (multi-sited ethnography) κ.ά. που αναδύθηκαν από πολύχρονες έρευνες στο πεδίο και αποτέλεσαν αντικείμενο επιστημονικών αντιπαραθέσεων⁴. Τα ζητήματα αυτά δημιούργησαν ή/και ενίσχυσαν νέους επιστημονικούς κλάδους όπως η ιθαγενής ανθρωπολογία ή ανθρωπολογία «οίκου» (Native or Indigenous Anthropology), αυτοαναφορική ανθρωπολογία (Reflexive Anthropology), ερμηνευτική ανθρωπολογία (Interpretive Anthropology) κ.ά.⁵.

Η ελληνική λαογραφία, έχοντας θεμελιώσει τις ερευνητικές μεθόδους και το αντικείμενό της, στον ελληνικό πολιτισμικό χώρο, ήδη από το μανιφέστο –κείμενο του Ν.Γ. Πολίτη στον Α' τόμο του περιοδικού *Λαογραφία*⁶ αλλά και από το έργο των συνεχιστών και νεότερων λαογράφων (Στ. Κυριακίδης, Γ. Μέγας, Γ. Σπυριδάκης, Δ. Λουκάτος, Α. Κυριακίδου-Νέστορος, Μ. Μερακλής, Στ. Ήμελλος κ.ά.) δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τα μεγάλα θεωρητικά, ρεύματα και τις κύριες εθνογραφικές μεθόδους οι οποίες επικράτησαν από τα τέλη του 19^{ου} αι. μέχρι σήμερα (συγκριτική, ιστορική, ιστορικο-γεωγραφική, χαρτογραφική, δομολειτουργική, ερμηνευτική κ.ά.)⁷.

(επιμ.) *Ethnographic research: a guide to general conduct*. Association of Social Anthropologists Research Methods Series No. 1. Λονδίνο 1984, Academic Press., D.G. Jongmans – P.C.W. Gutkind, (επιμ.), *Anthropologists in the field*, Humanities Press, Νέα Υόρκη 1967, R. Naroll –R. Cohen, *A handbook of method in Cultural Anthropology*, Natural History Press, Garden City, Νέα Υόρκη 1970.

4. Για τα ζητήματα αυτά βλ. ενδεικτικά Anthony Jackson, *Anthropology at Home*, Tavistock publ., Λονδίνο-Ν. Υόρκη 1987, Dennish Nash – Ronald Wintrob, "The Emergency of Self-Consciousness in Ethnography", *Current Anthropology* 15, αρ. 5 (Δεκ. 1972), σ. 527-542 και Βάλτερ Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία-Εννοιες-μέθοδοι-θεματικές*, Αρμός, Αθήνα 2009.

5. Για το ζήτημα των ορίων της αυτοαναφορικής ανθρωπολογίας βλ. Marilyn Strathern, "The limits of auto-anthropology" στο Anthony Jackson (επιμ.), *Anthropology at Home*, Tavistock publ., Λονδίνο-Ν. Υόρκη 1987, σ. 16-37 και Βάλτερ Πούχγερ, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτισμού*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2014, σ. 330.

6. Νικόλαος Πολίτης, «Λαογραφία», τόμ. Α' (1909), σ. 16-37.

7. Για μια επισκόπηση των μεθόδων έρευνας στην ελληνική λαογραφία βλ. Ευστάθιος Δ.

Οι παγκόσμιες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές (μετανάστευση, κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές, κοινωνικός μετασχηματισμός) καθώς και το γεγονός ότι πολλοί ερευνητές, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες (από το 1980 και εξής), σπούδασαν σε δυτικές χώρες (Ευρώπη, Αμερική) συνέτειναν στην επίδραση/επιρροή επί της λαογραφίας από τις νεότερες εξελίξεις των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών.

Η στροφή της ανθρωπολογίας από τη μελέτη του μακρινού «άλλου» στον δικό μας «άλλο» και στο «εμείς», που σημειώθηκε με αργά βήματα στη μεταπολεμική περίοδο και συνεχίστηκε εντονότερα στις δυτικές χώρες τις τελευταίες δεκαετίες συνοδεύτηκε από πλήθος επιστημονικών συναντήσεων και εκδόσεων με τα οποία ετέθησαν ζητήματα, μεταξύ άλλων, που αφορούν την εθνογραφική έρευνα, τον τόπο και την πολιτισμική ομάδα καταγωγής του ερευνητή⁸. Για την λαογραφία (Folklore) όμως δεν ετέθη επιτακτικά αυτό το ζήτημα δεδομένου ότι το ερευνητικό της αντικείμενο περικλείετο, κατά κύριο λόγο, στα όρια του σύγχρονου έθνους-κράτους όπως αυτό διαμορφώθηκε ιστορικά κατά τη νεότερη περίοδο⁹.

Η βασική ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα για τη συγκέντρωση εθνογραφικού υλικού ονομάζεται *εθνογραφική μέθοδος*¹⁰ και έχει ως συστατικά της στοιχεία την επιτόπια έρευνα ή έρευνα πεδίου (fieldwork, enquête de terrain) κυρία μεθοδολογικά εργαλεία της οποίας είναι οι συνεντεύξεις και η συμμετοχική παρατήρηση (participant observation). Η ερευνητική αυτή μέθοδος αξιοποιεί τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας (qualitatives methods) οι οποίες λειτουργούν συνδυαστικά με τις ποσοτικές μεθόδους έρευνας (quantitatives methods)¹¹ στις λαο-εθνο-ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Από την εποχή της κλασικής, μαλινοφσκικής εκδοχής της επιτόπιας έρευνας μέχρι τη μεταμοντέρνα

Μαζαράκης, *Η λαογραφική έρευνα και η συστηματική οργάνωσή της*, Αθήνα.1964, Μανώλης Βαρβούνης, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1994 και Άννα Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, ό.π.

8. Antony Jackson (ed.), *Anthropology at home*, Tavistock publ., Λονδίνο-Ν. Υόρκη 1987.

9. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*. Κριτική ανάλυση, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978, Allan Dundes, "Modern Greek Folkloristics: An Outsider's View", *Λαογραφία* 39 (1998-2003), Αθήνα 2003, σ. 55-74.

10. Μετά το ξεκαθάρισμα των όρων εθνογραφία-εθνολογία, η εθνογραφία ορίστηκε ως συνώνυμη με την επιτόπια συλλογή υλικού βλ. σχετικά P. Bonte – M. Izard, "Methode ethnographique", *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*, Puf, Παρίσι, σ. 470-476, Δημ. Λουκάτος, *Λαογραφία – Εθνογραφία. Στοιχεία διδασκαλίας και απόψεις από τον εναρκτήριο λόγο της έδρας του*, ανάτυπο, Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1968.

11. Bernard Russell, *Research methods in Anthropology...*, ό.π., Άννα Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι...*, ό.π.

περίοδο, έχει ασκηθεί κριτική αντιστρέφοντας σε μεγάλο βαθμό τους όρους και τις αρχές διεξαγωγής της, περνώντας από τη «συμμετοχική παρατήρηση» στη «παρατήρηση της συμμετοχής» και στη «συμμετοχική περιγραφή» σε μια διαδικασία αμφισβήτησης και κριτικής ανατροπής των δεδομένων και των σχέσεων της επιτόπιας έρευνας¹².

Τα παραπάνω ζητήματα, καθώς επηρεάζουν τη διεξαγωγή, για περισσότερο από τρεις δεκαετίες, και της δικής μου επιτόπιας έρευνας θα «συζητηθούν» στα πλαίσια της παρούσας μελέτης¹³. Κεντρικό της άξονα αποτελεί η διεξαγωγή λαογραφικής/εθνογραφικής έρευνας στον τόπο καταγωγής του/της ερευνητή/τριας, και η ανάδειξη της σχέσης εντοπιότητας και αυτοαναφορικότητας (self-reflexivity) κατά τη διεξαγωγή επιτόπιας έρευνας. Όσα θα αναλυθούν στη συνέχεια αφορούν επιτόπια λαογραφική /εθνογραφική έρευνα μακράς διάρκειας (long terme) στην εθνοπολιτισμική ομάδα καταγωγής μου, στους Αρβανίτες της Αττικο-Βοιωτίας¹⁴. Η παρούσα εργασία έρχεται να συμβάλλει στον εμπλουτισμό της «εμπειρίας» και των δεδομένων της επιτόπιας έρευνας όσο και να ενισχύσει τον υπάρχοντα προβληματισμό που έχει μέχρι σήμερα αναπτυχθεί.

Η επιτόπια έρευνα για τους Αρβανίτες στις απαρχές της λαογραφίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας στην Ελλάδα: μια σύντομη αναδρομή

Η ελληνική λαογραφία αντιμετώπισε τον «άλλο», αρκετά νωρίς όπως είδαμε, στα πλαίσια ενός ενιαίου και αδιάσπαστου πολιτισμού μέσα στα γεωγραφικά όρια του ελληνικού έθνους-κράτους, προσφέροντάς μας πλούσιο και σημαντικό πρωτογενές υλικό που συγκεντρώθηκε σε αντίξοες συνθήκες από δύσκολα, και

12. Jeffrey A. Sulka – Antonius C.G.M. Robben, “Fieldwork in Cultural Anthropology: An Introduction” στο Antonius C.G. Robben – Jeffrey Sluka (ed.), *Ethnographic fieldwork...*, ό.π., σ. 1-28, James Clifford – George Marcus (επιμ.), *Writing Culture Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, 1986.

13. Μια (δια)πραγμάτευση των ζητημάτων της επιτόπιας έρευνας έγινε από την γράφουσα και στην ανακοίνωση «Οι αποστολές του Κέντρου Λαογραφίας για επιτόπια έρευνα» στα πλαίσια της Ημερίδας που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 14 Οκτωβρίου 2010 με τίτλο «Αποστολές στους νομούς Αρκαδίας και Βοιωτίας. Η επιτόπια έρευνα σήμερα. Όρια και περιθώρια».

14. Επιτόπια έρευνα έχω πραγματοποιήσει και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας (Θράκη, Πελοπόννησο, Ήπειρο, Κυκλάδες κ.ά.), όμως επέλεξα να πραγματευτώ ως παράδειγμα στη συγκεκριμένη περίπτωση την εθνογραφική έρευνα μακράς διάρκειας για τους Αρβανίτες η οποία αποτελεί συνεχιζόμενο και επεκτεινόμενο ερευνητικό πεδίο αφενός στην περιοχή της Αττικο-Βοιωτίας αφετέρου και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας (Πελοπόννησος) όπου εντοπίζεται η παρουσία αρβανίτικου στοιχείου.

πολλές φορές δυσπρόσιτα και «αφιλόξενα», ερευνητικά πεδία. Αποτελεσματικό όχημα για την προσπέλαση των ιδιαίτερων και διαφορετικών αυτών πολιτισμών αποδείχθηκε η «ταυτότητα» της εντοπιότητας του ερευνητή.

Η έρευνα και μελέτη των Αρβανιτών της Αττικο-Βοιωτίας αποτέλεσε πολύ νωρίς αντικείμενο της ελληνικής λαογραφίας¹⁵ με συλλογή και δημοσίευση πρωτογενούς λαογραφικού υλικού. Ήδη στον Α΄ κιάλας τόμο (1909, σ. 82-106) και στη συνέχεια στον Β΄ τόμο (1910-11, σ. 89-120) του περ. *Λαογραφία* της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, δημοσιεύεται άρθρο του Κων. Σωτηρίου με τίτλο «Αλβανικά ασμάτια και παραμύθια», με σχολιασμό των παραμυθιών από τον Ν. Πολίτη. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός της χρήσης του όρου «αλβανικά» για να χαρακτηρίσει όσα έχουν συλλεχθεί και αφορούν τους Αρβανίτες της Αττικής και των γύρω νησιών¹⁶.

Στο Λαογραφικό Αρχείο (από το 1966 Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών) από την εποχή της ίδρυσής του (1918) αρχίζει να συγκεντρώνεται αρχειακό υλικό από τις περιοχές Αττικής και Βοιωτίας όπου κατοικούν σε μεγάλο ποσοστό Αρβανίτες. Στο Αρχείο Χειρογράφων ΚΕΕΛ έχουν κατατεθεί περίπου 150 χειρόγραφα από την Αττική (επαρχία Μεγαρίδος, περιφέρεια Αθήνας, επαρχία Πειραιώς, Σαλαμίνα, Σπέτσες) και περίπου 40 χειρόγραφα από τη Βοιωτία. Μερικά από αυτά φυλάσσονται στο Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλεκτών και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών λόγω του ιδιαίτερου, σημαντικού γλωσσικού ενδιαφέροντος.

Από το 1919 και κυρίως από 1928 κ.ε. εμπλουτίζεται το αρχείο με γλωσσο-λαογραφική ύλη του λαϊκού αφηγηματικού λόγου (τραγούδια, παροιμίες, παραμύθια κ.ά.), ζητήματα της λαϊκής λατρείας και του κοινωνικού βίου (γάμος, τελευτή κλπ.). Πρόκειται κυρίως, ιδιαίτερα τα παλαιά χειρόγραφα, για εργασίες «τρίτων» (φοιτητών, τοπικών λαογράφων, εκπαιδευτικών κ.ά.). Ο χρόνος συλλογής είναι προγενέστερος του έτους κατάθεσης και πολλές φορές πολύ παλαιός (π.χ. χειρόγραφο με παραμύθια από τη Δαύλεια της Βοιωτίας έχει κατατεθεί το 1927 ενώ το υλικό έχει συλλεχθεί το 1888!).

15. Βλ. εισήγηση στα Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου 100 Χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας 1909-2009 (Πανεπιστήμιο Αθηνών, 11-13 Μαρτίου 2009)) με θέμα «Ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας των εθνοπολιτισμικών ομάδων στην ελληνική Λαογραφία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία: η περίπτωση των Αρβανιτών» *Λαογραφία* 42 (2010-2012), Αθήνα 2013, σ. 673-692.

16. Η χρήση της ονομασίας Αλβανός, αλβανικός στη συνέχεια, και ιδιαίτερα την πρόσφατη εικοσαετία δεν χρησιμοποιείται για τους αρβανιτόφωνους πληθυσμούς παρά μόνο για αναφορά στους Αλβανούς οικονομικούς μετανάστες διαχωρίζοντάς τους από τους Έλληνες Αρβανίτες.

Αν και η Αττική δεν εξαιρείται από τις εντεταλμένες αποστολές του Κέντρου Λαογραφίας εντούτοις, λόγω του γεγονότος ότι είναι «εντός έδρας» δεν αποτελούσε (και δεν αποτελεί) προτιμώμενο τόπο έρευνας από τους ερευνητές του Κέντρου Λαογραφίας. Η στρατηγική επιλογής των τόπων επιτόπιας έρευνας (που βρίσκονται κυρίως στην παραμεθόριο της επικράτειας) στερεί από την Αττικο-Βοιωτία μεγάλα και «συγκροτημένα» χειρόγραφα παρόλο το ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον για τη μελέτη των εθνοπολιτισμικών ομάδων (Αρβανίτες, Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Πόντιοι, Μικρασιάτες κ.ά.) που επιχωριάζουν, παλαιότερα και σήμερα, στην περιοχή. Έτσι το μεγαλύτερο τμήμα του πρωτογενούς υλικού έχει συγκεντρωθεί με σύντομες επιτόπιες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί ως «επ' ευκαιρία» αποστολή.

Αυτά ίσχυαν μέχρι το 1997-8 οπότε τα χειρόγραφα του ΚΕΕΛ εμπλουτίζονται με τις λαογραφικές αποστολές σε αρβανίτικες κοινότητες της Αττικο-Βοιωτίας των ερευνητών-συνεργατών (Α. Οικονόμου, Μ. Κοντογούρης, Π. Πολίτη, Χρ. Μαραθού) στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Ο γάμος στους κτηνοτρόφους» (επιστ. υπευθ. Ε. Αλεξιάκης). Τα χειρόγραφα αυτά¹⁷ αφορούν τις γαμήλιες στρατηγικές και τα σύμβολα, την κοινωνική οργάνωση και την οικονομία των αρβανίτικων κοινοτήτων με έμφαση στους κτηνοτροφικούς πληθυσμούς.

Σημαντικό πρωτότυπο λαογραφικό υλικό διασώζεται και στο αρχείο του Λαογραφικού Σπουδαστηρίου (Πανεπιστήμιο Αθηνών), το οποίο έχει συγκεντρωθεί από επιτόπιες έρευνες φοιτητών. Υπάρχουν περίπου 150 χειρόγραφα από την Αττική (από το 1965) και 70 περίπου χειρόγραφα από τη Βοιωτία (από το 1962). Η συλλογή της ύλης στηρίζεται στο βιβλίο του Γ. Σπυριδάκη *Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης* (1962) με θέματα από τον υλικό, κοινωνικό και πνευματικό βίο.

Οι Αρβανίτες της Αττικο-Βοιωτίας αποτέλεσαν όμως αντικείμενο μελέτης των μεγάλων λαογράφων όπως ο Στ. Κυριακίδης¹⁸, ο Π. Φουρίκης, κατεξοχήν μελετητής του αρβανίτικου πολιτισμού και της γλώσσας –με αρβανίτικη καταγωγή ο ίδιος από τη Σαλαμίνα– ο οποίος έγραψε πολλές γλωσσο-λαογραφικές μελέτες¹⁹ και η

17. Βλ. το πρωτογενές υλικό το οποίο έχει κατατεθεί στο Αρχείο Χειρογράφων του Κέντρου Λαογραφίας, Κ.Λ χρο 4535 (Κούκουρα Βοιωτίας, συλλ. Μάρκος Κοντογούρης 1997), Κ.Λ χρο 4536, (Χαιρώνεια, Τσουκαλάδες, Διόνυσος, συλλ. Λαμπρινή Ράικου, 1997), Κ.Λ χρο 4537 (Βίλια Αττικής, συλλ. Χριστίνα Μαραθού, 1997), Κ.Λ χρο 4644 (Κούκουρα Βοιωτίας, συλλ. Παναγιώτα Πολίτη 1998).

18. Στ. Κυριακίδης *Σπίτια και καλόβια της Αττικής*, 1926,

19. Π. Φουρίκης, «Η εν Αττική ελληνοαλβανική διάλεκτος», *Αθηνά* 44 (1932), σ. 3-51 και *Αθηνά* 45 (1933), σ. 4-181, του ίδιου «Ελληνοαλβανικά λαογραφικά έρευνα», *Λαογραφία* Γ' (1930), σ. 3-22, του ίδιου «Γάμος και γαμήλια σύμβολα παρά της Αλβανοφώνους

Αγγ. Χατζημιχάλη²⁰. Θα πρέπει να υπογραμμισθεί εδώ ότι οι δύο πρώτοι (Κυριακίδης, Φουρικός) διετέλεσαν Διευθυντές του Λαογραφικού Αρχείου γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η έρευνα για τους Αρβανίτες της περιοχής εντάσσεται αρκετά νωρίς στα άμεσα ενδιαφέροντα του Κέντρου Λαογραφίας.

Οι παραπάνω μελέτες, όπως και τα χειρόγραφα του Λαογραφικού Σπουδαστηρίου, αναφέρονται και στον, παραγκωνισμένο μέχρι τώρα, υλικό πολιτισμό (οικοδομία, ενδυμασία, λαϊκή τέχνη).

Δεν θα σταθώ ιδιαίτερα στο έργο των ερασιτεχνών ντόπιων λαογράφων (π.χ. Λιάπης, Δέδε, Χατζησωτηρίου, Κόλλιας κ.ά.) το οποίο συνιστά ένα πολύ σημαντικό τμήμα της βιβλιογραφίας για τους Αρβανίτες και το οποίο θα πρέπει ο ερευνητής να συμβουλευέται και να αξιοποιεί με τη δέουσα, όμως, προσοχή²¹.

Οι Αρβανίτες της Αττικής και της Βοιωτίας αποτέλεσαν αντικείμενο όμως και νεότερων λαογραφικών και εθνολογικών-ανθρωπολογικών ερευνών (Γουήλ-Μπαδιεριστάκη, Μίχα-Λαμπάκη, Αλεξιάκης, Μαδιανού, Οικονόμου κ.ά.) αλλά και κοινωνιολογικών και γλωσσολογικών μελετών (Τσιτσιπίτης, Μπότση) στα πλαίσια της μελέτης της ιδιαίτερης κουλτούρας και της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Ιδιαίτερα την τελευταία 15ετία με την έλευση και την εγκατάσταση χιλιάδων οικονομικών μεταναστών εκδηλώνεται ένα ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον και σε σχέση με τις άλλες εθνο-πολιτισμικές ομάδες (κυρίως με τους Αλβανούς) που εγκαθίστανται στις περιοχές αυτές²².

της Σαλαμίνας», *Λαογραφία* Θ' (1927), σ. 3-59, του ίδιου «Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Αττικής, ανάτυπο *Αθηνά* τομ.ΜΑ' (1929), σ. 77-178 και *Αθηνά* τομ. ΜΒ' (1932), σ. 111-136.

20. Αγγ. Χατζημιχάλη, *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη*, «Τα Βίβλια του Κιθαιρώνα» *Νέα Εστία* τ. 13 (1933), σ. 126-135 και 191-203.

21. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένες από τις δημοσιεύσεις: Γεώργιος Χατζησωτηρίου – Πέτρος Φιλίππου-Αγγέλου, «Διαφορές μεταξύ των Αρβανιτών της Βόρειας και της ΝΑ-Αττικής», Πρακτικά, Α' Συμπόσιο Ιστορίας-Λαογραφίας Βορείου Αττικής, Ιστορική-Λαογραφική Εταιρεία Αχαρνών, Αχαρνές 1989, σ. 67-88, Βαγγέλης Λιάπης, *Αρβανίτικος γάμος, ο Κουντουριώτικος*, Πορεία, Αθήνα 1980, Βαγγέλης Λιάπης, *Ο χορός στους Κουντουριώτες*, Πολύτυπο, Αθήνα 1987, Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, Δωδώνη, Αθήνα 1997, Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, *Αρβανίτικα τραγούδια*, σειρά Α' και Β', Καστανιώτης, Αθήνα 1978 και 1981. Περισσότερα για το έργο των ερασιτεχνών λαογράφων αλλά και σύγχρονων εθνογραφικών μελετών του αρβανίτικου πολιτισμού της Αττικο-Βοιωτίας, βλ. ενδεικτικά στο Ανδρομάχη Οικονόμου «Ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας των εθνοπολιτισμικών ομάδων...», ό.π. και Ελευθέριος Π. Αλεξιάκης, *Τα παιδιά της σιωπής. Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στους Αρβανίτες της ΝΑ Αττικής - Λαυρεωτικής (1850-1940)*, Παρουσία, Αθήνα 1996.

22. Τέτοιες μελέτες είναι κυρίως κοινωνιολογικές, ανθρωπολογικές βλ. ενδεικτικά Charalambos Kasimis and Apostolos G. Papadopoulos "The Multifunctional Role of Migrants in the Greek Countryside: Implications for the Rural Economy and Society", *Journal of Ethnic*

Επιτόπια εθνογραφική έρευνα διάρκειας στους Αρβανίτες της Αττικο-Βοιωτίας (1979-σήμερα): το χρονικό της επιτόπιας έρευνας

Η εκ καταγωγής σύνδεσή μου με τα αρβανιτοχώρια της ΒΔ Αττικής, έφερε αυτά ως πρώτο ερευνητικό μου πεδίο το οποίο αποτέλεσε και την «διαβατήρια τελετή» για το πέρασμα από την ακαδημαϊκή σπουδή της λαογραφίας στην άμεση, επιτόπια συλλογή πρωτογενούς λαογραφικού υλικού²³. Η επιτόπια έρευνα και μελέτη του αρβανίτικου λαϊκού πολιτισμού ξεκίνησε από τα φοιτητικά μου χρόνια (1979) και συνεχίζεται μέχρι σήμερα αποτελώντας κάθε φορά μια επαναλαμβανόμενη μνητική πράξη σε όψεις και πρακτικές ενός «κατά τα φαινόμενα» γνωστού και βιωμένου πολιτισμού.

Αποτελεί ένα ανοικτό, ανατροφοδοτούμενο, πεδίο συνεχούς, μακροχρόνιας, επιτόπιας έρευνας με σύντομες, «επ' ευκαιρία» και εντεταλμένες ερευνητικές αποστολές. Μέχρι σήμερα η έρευνα καλύπτει διοικητικές και γεωγραφικές περιοχές που είναι η ΒΔ Αττική, εντοπισμένη στον ορεινό χώρο του Κιθαιρώνα και η επαρχία Θηβών, τόσο στο πεδινό όσο και στο ορεινό της τμήμα.

Αντικείμενο πρώτης επιτόπιας λαογραφικής έρευνας στα πλαίσια του λαογραφικού φροντιστηρίου (1979-80) του Παν/μιου Αθηνών έγινε η ιδιαίτερη πατρίδα μου το Κριεκούκι (Ερυθρές) με θέμα τα έθιμα του Δωδεκαήμερου²⁴. Η επιτόπια εθνογραφική έρευνα συνεχίστηκε (1983-1984) στα πλαίσια εκ-

and Migration Studies, τ. 31, αρ. 1 Ιανουάριος 2005, σσ. 99-127, Μιχάλης Πέτρου, «Μετανάστες, γεωργική εργασία και παραγωγοί. Πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το οδοιπορικό των συμβιωτικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινωνία», στο Ε. Ζακοπούλου – Χ. Κασίμης – Λ. Λουλούδης (επιμ.), *Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρος*, Πλέθρον, Αθήνα 2008, σ. 137-161, Βασίλης Νιτσιάκος, *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003.

23. Στα πλαίσια της διδασκαλίας του μαθήματος της λαογραφίας στο Παν/μιο Αθηνών είναι υποχρεωτική η διεξαγωγή σύντομης επιτόπιας έρευνας στους τόπους καταγωγής ή εντοπιότητας για τη συγκέντρωση λαογραφικού υλικού με αποτέλεσμα να έχουν συγκεντρωθεί περισσότερα από 4000 χειρόγραφα στο αρχείο χειρογράφων του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας. Η πρακτική αυτή φέρνει σε επαφή τους φοιτητές/τριες και υποψήφιους/ες λαογράφους με τη βασική μέθοδο συγκέντρωσης πρωτογενών δεδομένων. Ανάλογες πρακτικές έχουν εντάξει στο πρόγραμμά τους και άλλα τμήματα στα οποία διδάσκεται η λαογραφία (Παν/μιο Ιωαννίνων, Δημοκρίτειο Παν/μιο Θράκης, Παν/μιο Πελοποννήσου) βλ. σχετικά Μ.Γ. Βαρβούνης (με τη συνεργασία των Σοφίας Τσάλα-Ευανθίας Μπότση-Αφροδίτης Νουνανάκη-Παναγιώτας Ποτούρη), *Το «Λαογραφικό Αρχείο» του τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης*, Παράρτημα αρ. 13, Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, Αθήνα 2010.

24. Χφ αρ. 4161/1981 στο αρχείο χειρογράφων του ΚΕΕΛ και δημοσίευση στο περ. *Λαογραφία* «Νεώτερα και παλιά έθιμα του δωδεκαήμερου στο Κριεκούκι Αττικής», *Λαογραφία*, τ. ΛΒ' (1979-1981), σ. 400-407 και «Αρβανίτικα τραγούδια του ρετσινιού από τα Βίλια της Αττικής», *Λαογραφία* ΛΔ' (1985-86), σ. 151-157.

πόνησης μεταπτυχιακού διπλώματος (DEA) με θέμα τη γεωργία στο Κριεκούκι και στη συνέχεια (1984-91) για την εκπόνηση και υποστήριξη διδακτορικής διατριβής στην Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Παρίσι) με θέμα τη ρητινοσυλλογή και τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής της στα Βίλια Αττικής. Το θέμα της διατριβής υποδείχθηκε από τον αείμνηστο καθηγητή Δ. Λουκάτο, τότε πρόεδρο της Λαογραφικής Εταιρείας²⁵ και εντάσσεται στα πλαίσια των μονογραφικών προσεγγίσεων που αποτελούσε προτιμητέο τρόπο εθνολογικής και εθνο-αρχαιολογικής μελέτης στη Γαλλία και κατά τη δεκαετία του '80²⁶.

Η συστηματική επιτόπια έρευνα συνεχίστηκε (1995-1997) στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος του ΚΕΕΛ «Ο γάμος στους κτηνοτρόφους: στρατηγικές και σύμβολα» στα Βίλια και τα Δερβενοχώρια Βοιωτίας. Με την κατάθεση χειρογράφων στο αρχείο ΚΕΕΛ²⁷, φωτογραφιών και βιντεοταινίας από τον κύριο των προβάτων στα Βίλια²⁸.

Εντεταλμένες λαογραφικές αποστολές από το Κέντρο Λαογραφίας πραγ-

25. Ο Δ. Λουκάτος υπέδειξε και στήριξε την επιλογή της Γαλλίας και ειδικότερα της Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Παρίσι) για τις μεταπτυχιακές μου σπουδές καθώς εκεί πήγα στον κλάδο της ευρωπαϊκής εθνολογίας κατεύθυνση για τη μελέτη της εθνολογίας των χωρών της ΝΑ Ευρώπης και της Βαλκανικής με καθηγητή τον Paul-Henri Stahl υπό την επίβλεψη του οποίου πολλοί Έλληνες ίδες φοιτητές/τριες εκπόνησαν μεταπτυχιακές εργασίες και διδακτορικές διατριβές.

26. Η έρευνα και η σύνταξη μονογραφίας για συγκεκριμένη και εντοπισμένη κοινότητα, κοινωνία σε μια μικροσκοπική ανάλυση αποτέλεσε για μακρά περίοδο (περίπου 1960-1990) έναν από τους ενδεδειγμένους τρόπους μεθοδολογικής προσέγγισης και έρευνας τόσο στην εθνολογία όσο και στην κοινωνική ανθρωπολογία. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται οι μονογραφίες της Ernestine Friedl, *Vasilika: A Village in Modern Greece*, Holt, Reinhart and Winston Νέα Υόρκη, 1962 και Juliet du Boulay *Portrait of a Greek Mountain Village*, Oxford, Clarendon Press 1974. Η γαλλική εθνολογική σχολή έχει να παρουσιάσει πολλές δημοσιευμένες μονογραφίες τόσο στην εθνο-αρχαιολογία, σε μια διαχρονική (ιστορικο-ανθρωπολογική) προσέγγιση όπως το μνημειώδες έργο του Emmanuel Le Roy Ladurie *Montaillou, village occitan*, 1975 και του Andre Brugière *Brétons de Plouzévet* Παρίσι 1975, Flammarion, όσο και στην εθνολογία όπως τα έργα: Robert Cresswell, *Une communauté rurale de l'Irlande*, Παρίσι 1969, Institut d'Ethnologie, Lucien Bernot (με τον René Blancard) *Nouvelle, un village français*, Travaux et Mémoires de l'Institut d'ethnologie, τ. LVII, vii+447 Παρίσι 1953 (επανεκδόση Éditions des Archives Contemporaines, collection «Ordres sociaux», Παρίσι 1996).

27. Κ.Λ χρο 4534 (Βίλια Αττικής, συλλ. Ανδρομάχη Οικονόμου, 1997) και Κ.Λ χρο 4645 (Πύλη Βοιωτίας, Βίλια Αττικής, συλλ. Ανδρομάχη Οικονόμου 1998).

28. Επεξεργασμένο τμήμα του πρωτογενούς υλικού του ερευνητικού προγράμματος χρησιμοποιείται στην υπό δημοσίευση μελέτη στον επόμενο τόμο (33) της Επετηρίδας του ΚΕΕΛ με τίτλο: «Κένι γκα στάνι εδέ νιρί γκα σόι». Γαμήλιες στρατηγικές και σύμβολα στους Αρβανίτες κτηνοτρόφους του Κιθαιρώνα».

ματοποιήθηκαν στο Ν. Βοιωτίας και ειδικότερα στην επαρχία Θηβών όπου υπάρχει ακόμα και σήμερα έντονη παρουσία αρβανίτικου στοιχείου το 2005 και το 2006 (χφα αρ. 5048/2009 και 5061/2010). Πολλές «επ' ευκαιρία» αποστολές πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια (από το 2004 έως σήμερα) και στους δύο νομούς Αττικής και Βοιωτίας με στόχο την έρευνα συγκεκριμένων εκδηλώσεων του λαϊκού πολιτισμού (πανηγύρια Αη-Γιώργη και Παναγίας στα Βίλια, Βλάχικος γάμος στη Θήβα)²⁹ αλλά και τη συμπλήρωση πρωτογενούς λαογραφικού υλικού σε ευρύτερες θεματικές (κτηνοτροφία, δασοεκμετάλλευση, γεωργία κ.ά.).

Μεθοδολογική προσέγγιση και ερευνητικά ζητήματα

Ο τρόπος συλλογής του υλικού, στηρίζεται, στην επιτόπια (εθνογραφική/λαογραφική) έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση που αποτελεί *condition sine qua non* της με τη χρήση ενός επεξεργασμένου εκ των προτέρων πλέγματος ερωτήσεων (*aide-memoire*)³⁰. Η συμμετοχική παρατήρηση, που αποτελεί συνειδητή και συστηματική συμμετοχή, όσο και όποτε οι περιστάσεις το επιτρέψουν, στις δραστηριότητες μιας κοινωνίας, συνοδεύεται από τη χρήση άλλων τεχνικών έρευνας και καταγραφής: ηχογράφηση συνεντεύξεων³¹, φωτογράφηση, βιντεοσκοπήση, τα οποία και μόνον τους, όπως έχει αποδειχθεί στη συνέχεια, αποτελούν αυτοδύναμα μεθοδολογικά και ερμηνευτικά εργαλεία της εθνολογικής-ανθρωπολογικής έρευνας (κειμενική ανθρωπολογία, οπτική ανθρωπολογία)³².

Θεωρώ σημαντικό να επισημάνω εδώ την αναγκαιότητα της επιτόπιας έρευνας να επεκτείνεται και στη μελέτη των τοπικών αρχείων (κυρίως δημοτικά, εκκλησιαστικά, αρχεία υποθηκοφυλακείου, συνεταιρισμών και άλλων τοπικών

29. Ανδρομάχη Οικονόμου, «Χορός, ταυτότητα και συμβολική συγκρότηση μιας αρβανίτικης κοινότητας», Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, (επιμ. Καλ. Πανοπούλου), Σέρρες, 15-17 Οκτωβρίου 2004, σ.105-132 και Ανδρομάχη Οικονόμου «Το αποκριάτικο δρώμενο του Βλάχικου Γάμου στη Θήβα: επιτέλεση, λειτουργία και διαχείριση στον άξονα της διαχρονίας και της συγχρονίας» ανακοίνωση στην Επιστημονική Ημερίδα: «Διαβατήρια και ευετηρικά δρώμενα. Παλαιές μορφές – σύγχρονοι προβληματισμοί – νέες ερμηνείες», οργάνωση Δήμος Θηβαίων - ΚΕΕΛ Ακαδημία Αθηνών - Παραδοσιακός Σύλλογος «Ο Βλάχικος Γάμος», Θήβα 17/9/ 2011, (υπό έκδοση).

30. Για εκτενέστερη αναφορά στις παραμέτρους της επιτόπιας εθνολογικής έρευνας βλ. και Godelier Maurice - Cresswell Robert, *Outils d'enquête...*, ό.π.

31. Edward Ives, *The tape-Recorded Interview*, The University of Tennessee, Knoxville 1995, G. Breakwell, *Η συνέντευξη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.

32. John Collier & Malcolm Collier, *Visual Anthropology: Photography as a Research method.*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1986.

φορέων κ.ά.) τα οποία είναι εξίσου σημαντικά και διαφωτιστικά στη μελέτη της κοινωνίας και του πολιτισμού, καθώς και στην αναζήτηση και χρήση αθημοσίευντων τοπικών μελετών στα πλαίσια μιας διεπιστημονικής προσέγγισης του θέματος³³.

Η ματιά και η όσφρηση του ερευνητή πρέπει να είναι πιο διεισδυτική στην μελετούμενη κοινωνία καθώς δεν προστρέχει σήμερα στο πεδίο για να συλλέξει μόνο τα «αυθεντικά προϊόντα» του λαϊκού πολιτισμού που έχουν διατηρηθεί στο χώρο και στη μνήμη των ανθρώπων (συνήθως των υπέργηρων για να επιτυγχάνεται έτσι η διαχρονικότητα) αλλά να εντοπίσει, να καταγράψει, να ερμηνεύσει εν τέλει εκείνα τα στοιχεία που συνθέτουν σήμερα τον «λαϊκό, παραδοσιακό» πολιτισμό ενός τόπου, μιας πολιτισμικής ομάδας, να ερευνήσει, να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τον μετασχηματισμό της μελετούμενης κοινωνίας και του πολιτισμού της.

Βρίσκεται αντιμέτωπος με νέα ζητήματα όπως π.χ. μετανάστες, νέα αγροτική πολιτική, νέες τεχνολογίες και καλλιέργειες, πολιτιστικές αναπαραστάσεις δρωμένων, αξιοποίηση του πολιτιστικού προϊόντος για την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας και του τουρισμού κ.ά. τα οποία δύσκολα μπορεί να παρακάμψει καθώς συνιστούν σημαντικούς, ενεργούς παράγοντες στην εξέλιξη της κοινωνίας και του τοπικού πολιτισμού και τα οποία ο ερευνητής όχι μόνο δεν μπορεί να τα αγνοήσει αλλά πρέπει να μελετήσει την κοινωνική και πολιτισμική τους διάσταση. Τέτοια ζητήματα στο δικό μας ερευνητικό πεδίο είναι η περίπτωση του Βλάχικου Γάμου της Θήβας, η έντονη, ενεργή και διαρκής συμμετοχή μεταναστών στη γεωργία, η εδραιοποίηση των νομάδων κτηνοτρόφων (Σαρακατσάνοι) και τα ζητήματα ταυτότητας, οι αλλαγές στην γεωργία και στην κτηνοτροφία στον νομό Βοιωτίας αλλά και οι διατηρούμενες «παραδοσιακές παραγωγικές δομές» στην οικόσιτη κτηνοτροφία και τυροκομία κ.ά.

Τα θέματα τα οποία αποτέλεσαν και τους ερευνητικούς άξονες της επιτόπιας έρευνάς μας μέχρι σήμερα είναι κυρίως:

α) Υλικός πολιτισμός, οικονομικές δραστηριότητες και κοινωνικός μετασχηματισμός. Ενδιαφέρον για τις πρωτογενείς παραγωγικές δραστηριότητες (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοεκμετάλλευση) και τις μεταποιητικές δραστηριότητες. Για τις θεματικές αυτές του υλικού πολιτισμού θα πρέπει να επισημανθεί η ανα-

33. Το ζήτημα της έρευνας ποσοτικών δεδομένων ως συμπληρωματικής των ποιοτικών δεδομένων έχει επισημανθεί πολλές φορές στα γενικά εγχειρίδια μεθοδολογίας και διεξαγωγής της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες ενδεικτικά βλ. M. Godelier – R. Cresswell *Outils d'enquête et d'analyse anthropologiques* ό.π., D.G. Jongmans – P.C.W. Gutkind, (ed.), *Anthropologists in the field*, N. York, Humanities Press, 1967, ιδιαίτερα σ. 35-55.

γκαιότητα διεξαγωγής και διασωστικών ερευνών (survey) με το χαρακτήρα του «κατεπείγοντος» γιατί, ιδιαίτερα στις μεταποιητικές δραστηριότητες, χάνεται, με τη βιολογική απώλεια των τεχνιτών, και η εξειδικευμένη τεχνολογική γνώση (ειδικοί τεχνικοί όροι, χρήση και κατασκευή εργαλείων, τεχνικές, τεχνογνωσία).

Σε ό τι αφορά τη μελέτη των οικονομικών δραστηριοτήτων και του υλικού πολιτισμού γενικότερα ο ερευνητής αναδεικνύεται σε ένα είδος «αρχαιολόγου της νεότερης περιόδου» καθώς ανακαλύπτει εργαλεία, μηχανήματα, τεχνικές και διαδικασίες που έχουν χαθεί ή χρησιμοποιούνται σήμερα σε περιορισμένο βαθμό ή σε δευτερογενείς χρήσεις (π.χ. διακόσμηση) και καλείται να καλύψει ζητήματα από την προβιομηχανική έως την μεταβιομηχανική περίοδο στην Ελλάδα. Ανασυνθέτει έτσι διαδικασίες που εντάσσονται στη «μακρά διάρκεια», συμπληρώνει χαμένους κρίκους στην αλυσίδα του υλικού πολιτισμού, αποκαθιστά μια τεχνολογική, και γιατί όχι, και πολιτισμική συνέχεια ως ιστορική διαδικασία με αλλαγές και μετασχηματισμούς που συνοδεύονται από επιβιώματα αλλά και ρηγματώσεις, συνέχεις και ασυνέχεις και τα οποία μπορούν να συμβάλλουν στην ερμηνεία του παρόντος και του παρελθόντος.³⁴

Οι ταχύτατες τεχνολογικές και κοινωνικές αλλαγές (εργαλεία, τεχνικές) που συντελούνται διεργάζονται το «παραδοσιακό» αντικείμενο της μελέτης του υλικού πολιτισμού που περνάει από το προ-βιομηχανικό, στο πρώτο-βιομηχανικό και στο βιομηχανικό εργαλείο καθώς η λαογραφία δεν είναι μόνο επιστήμη του παρελθόντος (ιστορική, διαχρονική) αλλά και του παρόντος (κοινωνική, συγχρονική).

β) Κοινωνική οργάνωση και πολιτισμικές αλλαγές: έρευνα που εστιάζει στις σχέσεις συγγένειας και την κοινωνική οργάνωση των Αρβανιτών. Οι πολιτισμικές αλλαγές μελετώνται μέσα από τα θρησκευτικά πανηγύρια και τη συγκρότηση μιας ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας που συγκροτείται πάντοτε σε σχέση με τους άλλους.³⁵

γ) Η σχέση των ντόπιων, πλέον, Αρβανιτών με τις άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες καθώς και τα νέα ζητήματα και οι νέες προκλήσεις που τίθενται. Η μελέτη ενός, ούτως ή άλλως, πολυ-πολιτισμικού πεδίου, που εμπεριέχει αφενός τους

34. Προς επίρρωση όσων αναφέρονται εδώ, βλ. το άρθρο Α. Οικονόμου «Το χειροκίνητο λιοτρίβι στην Έλαφο Αγιάς», *Τεχνολογία* τχ.8 (1998), σ.12-14 το οποίο αναφέρεται σε πανάρχαιο τρόπο ελαιοποίησης που ήταν σε χρήση μέχρι τη δεκαετία του '90 στη Θεσσαλία.

35. Βλ. ενδεικτικά Βασίλης Νιτσιάκος, *Μαρτυρίες Αλβανών...*, ό.π., Αγγελική Αθανασοπούλου, «Για μια καλύτερη ζωή»: Ανάμεσα σε οικογενειακές υποχρεώσεις και προσωπικές επιθυμίες. Η περίπτωση της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών στην Αθήνα», *Ελληνική Κοινωνία, Επετηρίς του Κέντρου Ερευνής της Ελληνικής Κοινωνίας*, τ. 8-9, σ. 181-309.

«δικούς μας άλλους» (Βλάχους, Σαρακατσάνους) με τους οποίους συνυπάρχουν οι Αρβανίτες εδώ και αιώνες και αφετέρου με τους «μακρινούς ξένους», τους μετανάστες (Αλβανούς, Βούλγαρους, Πακιστανούς, Ινδούς, Μπαγκλαντεσιανούς κ.ά.) που έχουν κάνει έντονη την παρουσία τους στην περιοχή κυρίως από τη δεκαετία του '90. Ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον εκδηλώθηκε για την μελέτη της ιστορικής προέλευσης, της ταυτότητας, του αυτο- και ετεροπροσδιορισμού των Αρβανιτών σε σχέση με την έλευση και εγκατάσταση των Αλβανών οικονομικών μεταναστών από τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Οι κατά παράδοση αρβανίτικες κοινότητες αναδείχθηκαν από τους πρώτους επιλεγμένους τόπους εγκατάστασης των Αλβανών μεταναστών λόγω γλωσσικής οικειότητας και η μετέπειτα εθνογραφική και κοινωνιολογική έρευνα ενέταξε αυτούς στα ερευνητικά της ενδιαφέροντα.

Ρητές και υπόρρητες σχέσεις στην έρευνα πεδίου: η αναζήτηση και η διαμόρφωση της «ταυτότητας» του ερευνητή

Τα ζητήματα της επις προσέγγισης και της διαμόρφωσης της ταυτότητας του/της ερευνητή/τριας σε σχέση με την μελετούμενη κοινωνία και τον πολιτισμό της έχουν τεθεί και έχουν απασχολήσει κατά καιρούς γενικότερα την διεξαγωγή αλλά και την «αξιοπιστία» των αποτελεσμάτων της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας. «Ποιο είναι το πρόβλημά του (ενν. του εντόπιου ερευνητή) κοιτώντας τη δική του κοινωνία; Μπορεί να την δει διαφορετικά από τον τρόπο που την βλέπει ένας εξωτερικός ανθρωπολόγος; Μπορεί αυτό να είναι πιο εύκολο ή πιο δύσκολο;» είναι μερικά από τα ερωτήματα τα οποία θέτει η ανθρωπολόγος Marilyn Strathern³⁶ για την επιτόπια έρευνα σε μακρινούς και εξω-δυτικούς πολιτισμούς όταν αρχίζει να διαμορφώνεται η τάση της «εκ των έσω» μελέτης τους.

Αν όμως για την ανθρωπολογία αυτά τα ζητήματα έχουν ιδιάζουσα και σημαίνουσα σημασία άλλο τόσο αυτά απασχολούν σήμερα και την λαογραφία η οποία πραγματοποιεί «εξ ορισμού» έρευνα στην ελληνική κοινωνία και τον πολιτισμό της και η οποία στηρίζεται, πολλές φορές, στην εντοπιότητα του ερευνητή.

Η επιτόπια αυτή έρευνα δεν παύει να είναι μια διαδικασία η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση, ατομική και συλλογική, του ερευνητή καθώς η γνώση αυτή τον οδηγεί σε μια αυτογνωσία γιατί «όσο περισσότερα μαθαίνεις για τους άλλους τόσο περισσότερα μαθαίνεις για τον εαυτό σου»³⁷.

36. Anthony Jackson «Reflections on ethnography at home and the ASA» στο Anthony Jackson, *Anthropology at Home*, Tavistock publ., Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1987, σ. 10.

37. Marilyn Strathern, «The limits of auto-anthropology» στο Anthony Jackson, *Anthro-*

Η επιτόπια εθνογραφική έρευνα στους Αρβανίτες της Αττικο-Βοιωτίας εντάσσεται αφενός στο επιστημονικό πλαίσιο της λαογραφίας αφετέρου σε αυτό της εθνολογίας και της κοιν. ανθρωπολογίας (της «οίκου» ή της ιθαγενούς ανθρωπολογίας, όπως ονομάζεται ο ιδιαίτερος κλάδος της)³⁸.

Αν η λαογραφία πρόσεξε και ερεύνησε τις διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες εντάσσοντάς τις με το δικό της ιδιαίτερο τρόπο στο «εθνικό αφήγημα» η κοιν. ανθρωπολογία, από την άλλη μεριά, άργησε πολύ (μόλις τη δεκαετία του '60) να ασχοληθεί ερευνητικά με τις «δικές της», τις δυτικές κοινωνίες. Μπόλιασε όμως με ένα ιδιαίτερα γόνιμο θεωρητικό προβληματισμό τον τρόπο και τους όρους διεξαγωγής της επιτόπιας –εντόπιας– έρευνας στην ομάδα ή/και στον τόπο της ιδιαίτερης καταγωγής του/της ερευνητή/τριας.

Έθεσε ερωτήματα, που πολλές φορές μοιάζουν «αυτονόητα», παραμένουν όμως «εν πολλοίς» αναπάντητα, ως ανοικτές διαδικασίες που ακολουθούν τον ερευνητή, συνειδητά ή μη, στο πεδίο της έρευνας. Ο ανοικτός αυτός προβληματισμός οδήγησε σε μια αυτοαναφορική ή αναστοχαστική εθνογραφία όπου ο/η ερευνητής/τρια ως μέλος της ίδιας της κοινωνίας και ως φορέας της κουλτούρας της θεωρείτο ταυτόχρονα παρατηρητής και αυτο-παρατηρούμενος³⁹. Ετίθετο λοιπόν ένα «διπλό» μεθοδολογικό ζήτημα, από τη μια μεριά ο ερευνητής μπορεί να εκμεταλλευτεί την «ευκολία», εξοικείωση με την τοπική γλώσσα (αρβανίτικα στην προκειμένη περίπτωση) και με τους πολιτισμικούς κώδικες επικοινωνίας⁴⁰, (οικειότητα λόγω συγγενικών σχέσεων) για την «εκ των έσω» θέαση της μελετούμενης κοινωνίας και από την άλλη έχει να αντιμετωπίσει τις «δυσκολίες» που υπαγορεύονται από την έλλειψη της αναγκαίας απόστασης που απαιτείται για την παρατήρηση όψεων και εκφάνσεων του τοπικού πολιτισμού. Καλείται λοιπόν ο/η ερευνητής/τρια να επιτύχει «μια ισορροπία ανάμεσα στην ημική (emic) και την ητική (etic) διάσταση της εθνογραφικής πρακτικής», καλούμενος συχνά να διαχειρισθεί τις πολλαπλές «ταυτότητες» που του προσδίδονται από τις πολλαπλές εννοήσεις της εντοπιότητας (όπως π.χ. στη δική μου περίπτωση: ελληνίδα, αρβανίτισσα, πεδινή, κεφαλοχωρίτισσα κ.λπ.) αλλά και από τις κοινωνικές ταξινομήσεις σύμφωνα με το αξιακό σύστημα της μελετούμενης κοινωνίας.

polology at Home, Tavistock publ., London-N. York 1987, σ. 23· Dennison Nash and Ronald Wintrob, “The Emergency of Self-Consciousness”, *Current Anthropology*, τ. 15, αρ. 5 Δεκ 1972, σ. 527-542.

38. Δ. Γκέφου-Μαδιανού *Πολιτισμός και εθνογραφία...*, ό.π., σ. 297-326.

39. Για τη σχέση της ελληνικής λαογραφίας με την αναστοχαστική προσέγγιση βλ. Βάλτερ Πούχνερ «Λαογραφία και αναστοχασμός. Τρεις περιπτώσεις» στο *Δοκίμια λαογραφικής θεωρίας*, Gutenberg, Αθήνα 2011, σ. 213-338.

40. Marilyn Strathern, “The limits of auto-anthropology”, ό.π., σ.17.

Ο/Η εντόπιος/α ερευνητής/τρια «επιβαρύνεται» επίσης με ρόλους και πρακτικές που υπαγορεύονται από τη θέση του στη μελετούμενη τοπική κοινωνία και οι οποίες εντάσσονται στην «πολιτική διάσταση» της επιστήμης που θεραπεύει. Η εμπλοκή του ερευνητή στην πολιτική και πολιτιστική διαχείριση ζητημάτων (οργάνωση μουσείων και μουσειακών εκθέσεων, συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, συγγραφή κειμένων για τον πολιτισμό της περιοχής, συμμετοχή στα τοπικά μέσα ενημέρωσης, συμμετοχή στις αυτοδιοικητικές εκλογικές αναμετρήσεις κλπ.) είναι συνήθως αναπόφευκτη, αν όχι και επιδιωκόμενη κάποιες φορές, θέτοντας όμως επιστημολογικά και δεοντολογικά όρια.

Καλείται, πολλές φορές να γίνει πρεσβευτής στις μάχες που δίνονται συχνά για την «αυθεντικότητα» και τη «διαχρονικότητα» του τοπικού και, εν πολλοίς, διαφορετικού πολιτισμού, να λάβει θέση και ενεργό ρόλο στις αντιθέσεις και τις αντιπαραθέσεις που διαπερνούν την ίδια τη μικρο-κοινωνία ερχόμενος, συχνά, σε σύγκρουση με τις ίδιες του τις επιστημονικές απόψεις. Αν και αυτό μοιάζει να είναι ένα βαρύ και σήκωτο φορτίο στους ώμους του ερευνητή, «ελαφρύνεται», κατά κάποιο τρόπο, από τη μακρόχρονη «τριβή» με το πεδίο και μέσα από τον συνεχή και ανανεούμενο επιστημονικό διάλογο.

Αυτά, τα οποία επισημάνθηκαν εν συντομία, αποτελούν ένα μέρος του αδιάσπαστου και αυτο-αναφορικού –πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς διαφορετικά;– προβληματισμού, που περνώντας από ποικίλες συμπληγάδες, ακολουθεί, εδώ και περισσότερο από τρεις δεκαετίες και τη δική μου επίμονη προσπάθεια να καταγράψω, να κατανοήσω και να ερμηνεύσω τις αρβανίτικες κοινωνίες και τον πολιτισμό τους.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι λαο-εθνο-ανθρωπολογικές επιστήμες και οι θεραπεύοντες αυτές [ερευνητές/τριες]– σήμερα μπορεί και πρέπει να είναι διαρκώς παρόντες/ούσες και μαχομένοι/ες στο πεδίο –όπου και όποιο είναι αυτό– στο οποίο δια-μορφώνεται και μετασχηματίζεται υπό τις σύγχρονες συνθήκες ο «λαϊκός, παραδοσιακός πολιτισμός». Εξοπλισμένοι θεωρητικά και μεθοδολογικά για να μελετήσουν νέα αντικείμενα και νεότερες εκφάνσεις του πολιτισμού, ερευνώντας και ερμηνεύοντας τον πολιτισμό όχι στατικά αλλά ως μια διαδικασία σε δυναμική εξέλιξη, και να καταθέσουν ένα έγκυρο και τεκμηριωμένο έργο με επιστημονικό λόγο, όχι μόνο για το παρελθόν αλλά για το παρόν και το μέλλον του νεότερου ελληνικού πολιτισμού.

SUMMARY

ANDROMACHI ECONOMOU, Ph.D

Ethnographic fieldwork to the Arvanites of Attica-Beotia. Issues related to locality and self-reference

The present paper comments on issues relative to the “production” terms of “long term” fieldwork conducted in the researcher’s place and/or cultural group of origin. The pivotal axis of the paper is the emergence and significance of the themes of locality and self reference in fieldwork,. The subject matter of the present paper relates to the long term in situ ethnographic research in the ethnic-cultural group I originate in, the Arvanites of Attica-Beotia. The reflection process developed thereof may contribute to the enrichment of the “experience” and data acquired in the course of research and enhance scientific dialogue which has so far been developed around matters relative to fieldwork.

Με κτηνοτρόφους κατά την επιτομία έρευνα στην Κοπαΐδα (Βοιωτία) το 2008.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Παρέα με πληροφορητές στην πλατεία της Καλλιθέας (Βοιωτία) κατά την εντεταλμένη λαογραφική αποστολή το 2005.